

ENDÜLÜSLÜ BİR MÜTERCİMİN GÖZÜYLE XVII. YÜZYILDA AVRUPA: AHMED B. KÂSİM EL-HACERÎ'NİN FRANSA VE HOLLANDA SEYAHATI

Cumhur Ersin Adıgüzel*

Öz

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs'te doğan Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, gençlik yıllarını Endülüs'te geçirdikten sonra Kuzey Afrika'ya göç etmiş ve Merakeş'te Sa'dî sultanının mütercimi olarak saray hizmetine girmiştir. Merakeş'e gidişinden bir süre sonra, malları Fransız gemiciler tarafından gasp edilen bir grup Endülüslü Müslümanın bu olayı Sa'dî sultanına arz etmesi üzerine, gasp edilen malların kurtarılacak sahiplerine iade edilmesi amacıyla Hacerî'nin riyasetinde bir heyet Fransız kralına gönderilmiştir. Bu yolculuk esnasında Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla da görüşen Hacerî, kendisinden söz konusu seyahatleri esnasında görüp karşılaştıklarını yazması talep edilince, *Rihletü's-şihâb ilâ likâi'l-ahbâb* adıyla bir eser telif etmiştir. Bugün Hacerî'nin seyahatnamesi niteliğinde elimizde bulunan *Nâsirüddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı eser, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen *Rihletü's-şihâb*'in müellif tarafından Mısır'da kaleme alınan muhtasardır. Bu çalışma, Hacerî'nin seyahatnamesini Fransa ve Hollanda'da diğer din mensuplarıyla yaptığı teolojik tartışmalar merkezinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, Endülüs, Mağrib, Fransa, Hollanda, oryantizm, seyahatname.

Giriş

XV. yüzyılın ikinci yarısı İslâm dünyası ve Hıristiyan dünya açısından fevkalade önemli sonuçları olan iki hadiseye şahitlik etti. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin 1453'te İstanbul'u fethederek Doğu Hıristiyanlarının en önemli gücünü temsil eden Bizans İmparatorluğu'na son vermesiydi. İkincisiyse, İslâm topraklarının en batı ucunda, Müslümanların fethettikten sonra "el-Endelüs" olarak isimlendirdikleri İber Yarımadası'nda 711'de başlayan İslâm hakimiyetinin 1492'de, bundan kısa bir süre önce birleşen Kastilya ve Aragon Krallıkları tarafından sona erdirilmesiydi. Her iki hadisenin de siyasî, ekonomik, kültürel ve toplumsal birçok sonucu olmuştu. İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Bizans'ın bu eski başşehrinden bürokrat, sanatçı ve bilim adamları gibi zümrelere mensup bazı kişiler şehirden ayrılarak çeşitli bölgelere gitmişlerse de kendisini Bizans imparatorunun vârisi ilan eden Fatih Sultan Mehmed'in gayrimüslim halkın şehirde ikamete devam etmesini sağlamaya yönelik çabaları neticesinde şehirde her kesimden önemli miktarda Rum nüfus yaşamaya devam etmişti.

Endülüs'te İslâm hakimiyetindeki son şehir olan Gırnata'da (Granada) ise birleşik Kastilya-Aragon Krallığı idarecileriyle yapılan teslim anlaşmasında şehrin Müslüman halkının can, mal, inanç ve ibadet konusundaki hakları antlaşma metniyle güvence altına alınmışsa da uygulamada buna kısa süre sonra uyulmamaya başlanmıştı. Endülüs halkı

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul; Madrid Yunus Emre Enstitüsü Müdürü, ceadiguzel@istanbul.edu.tr

“yeni Hıristiyanlar” olarak inançlarını gizli bir şekilde yaşamaya devam etmekteyken, bu durumu anlaşılanlar engizisyonda yargılanmaktaydı.¹ Katolik krallığın Endüslülöleri inanç yönünden ve kültürel açıdan dönüştürme siyaseti Müslümanların Gırnata yakınlarındaki Alpujarras bölgesinde 1568 yılında büyük bir ayaklanma çıkarmasına sebep olmuş, bu ayaklanma ancak iki yıl sonra kanlı bir şekilde bastırılarak hareketin önderleri öldürölmüştü. Bütün bu gelişmeler Endüslüs'te yaşayan Müslümanların Kuzey Afrika'ya uzunca bir süredir devam eden göç hareketini de hızlandırmıştı. 1609 yılında Kral III. Felipe tarafından ülke topraklarında yaşayan Müslümanların sürgün edilmesini emreden bir ferman yayınlaması ise Endüslüs'te Müslümanlar için yeni ve zorlu bir dönemin başlangıcı olmuştu.²

Endüslüs'te bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde doğan Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, tahsilini burada almış ve gençlik yıllarını Endüslülöler açısından çeşitli zorlukların göröldüğü bir dönemde yaşamıştı. Endüslüs'ten ayrılarak Merakeş'e gitmesi ve burada Sa'dî sultanının hizmetine girerek mütercim olarak çalışmaya başlaması Hacerî'nin hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu.

Endüslüs'te mi Kalmalı, Mağrib'e mi Göçmeli? XVI-XVII. Yüzyıllarda Endüslü Müslümanlar

Endüslüs'te Müslümanların yaşadıkları toprak kayıplarıyla birlikte farklı bir boyutuyla ortaya çıkan bir olgu olarak Endüslülölerin Mağrib'e göçü, XIII. yüzyıl itibariyle hissedilir bir şekilde kendisini göstermekteydi. Söz konusu dönemdeki göç dalgasının temelinde Kurtuba (Córdoba), Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve İsbîliye (Sevilla) gibi önemli Endüslüs şehirlerinin 1236-1248 yılları arasında art arda düşüşü bulunmaktaydı. Bahsi geçen şehirlerin Müslüman halkı ya bu şehirlerde yaşamaya devam etmekte, ya Gırnata başta olmak üzere bir Endüslüs şehrine yerleşmekte yahut da Kuzey Afrika'ya göç etmekteydi.³ Bununla birlikte söz konusu göçler Hacerî'nin yaşadığı yüzyılda önceki dönemlere kıyasla farklı bir boyut kazanmıştı. Zira 1492'ye, yani Gırnata'nın düşüşüne kadar olan dönemde Müslümanların Endüslüs dahilinde göç edebilecekleri başka yerler varken; 1492'den sonra yapılan göçler Müslümanlar açısından Hıristiyan idaresi altında yaşamakla hayatlarını İslâm topraklarında sürdürmek arasında bir tercih yapmak anlamına gelmekteydi. Bu geç dönemde yapılan göçlerin temelindeyse Endüslü Müslümanların Katolik Krallık karşısında maruz kaldıkları Hıristiyanlaştırılma faaliyetleri bulunmaktaydı.⁴ Nitekim Hacerî de Hıristiyan idarecilerin

¹ Luis F. Bernabé-Pons, “Taqiyya, niyya y el Islam de los moriscos”, *al-Qantara* XXXIV/2 (2013), s. 511 vd. Aragon bölgesinde yaşayan Endüslü Müslümanlara dair 1568-1609 yılları arasında engizisyona intikal eden 900 vakanın 409'u Arapça kitaba sahip olmak sebebiyle görölmüştü. Bkz. Mercedes García-Arenal, “La Inquisición y los Libros de los Moriscos”, *Memoria de los Moriscos: Escritos y Relatos de una Diáspora Cultural* (koor. Alfredo Mateos Paramio), Madrid 2010, s. 58.

² L. P. Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, Chicago 2006, s. 204 vd.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Joaquín Vallvé Bermejo, *Al-Andalus: Sociedad e Instituciones*, Madrid 1999, s. 253 vd.

⁴ Endüslü Müslümanların Hıristiyanlaştırılma süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endüslü Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXV, 1996, s. 243-284.

uzun yıllardan beri Endülüslü Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya çalıştığını ancak bundan bir sonuç alamadıklarını ifade eder.⁵ Tam da bu noktada, Endülüslülerin Kuzey Afrika'ya göçünün o dönemde Endülüslüler açısından nasıl görüldüğünün sorgulanması dönemin göç hareketlerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyıl sonlarında Endülüslü Müslümanlar için Endülüs'ten ayrılık, sonu hüznle kaplı bir zorunluluk muydu, yoksa feraha açılan bir kaçış mıydı? Hiç şüphesiz yüzbinlerce Endülüslü için bu soruya verilecek çeşitli cevaplar vardır. Hacerî'ye göre o dönemki şartlar altında Endülüs'ten ayrılmak oldukça güzel bir durumdu. Zira bu göç onun ifadesiyle "Allah ve Resulü'ne" yapılan bir göçtü ve o, bu yolculuk için kalbine sevgiyi koyan Rabb'ine şükretmekteydi.⁶ Onun bu ifadesinden söz konusu dönemde Endülüs'ten Mağrib'e yapılan göçlerin, Mekke müşriklerinin baskıları karşısında Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretinin bir benzeri şeklinde görüldüğü düşünülebilir.

XVI. yüzyılın sonlarında Gırnata'da Valparaíso tepesinde bulunan ve *Plumbeos del Sacromonte* (Sacromonte Kurşunları) adıyla bilinen kurşun levhalar üzerine yazılmış metin hakkında verdiği bilgiler Endülüslü Müslümanların XVI. yüzyıl sonlarındaki sosyal hayatına dair önemli detaylar sunmaktadır. Hacerî'nin Gırnata başpiskoposundan naklettiğine göre Sacromonte'de bir mağarada birbirine yapııştırılmış taşlar bulunmuş, bu taşlar kırıldığında her birinin ortasında avuç içi büyüklüğünde veya biraz daha küçük boyutta Arapça yazılmış levhalar çıkmış ve bu levhalar lisanslı bir mütercim olan Ükayhal ve el-Cebbis adlı Endülüslü bir fıkıh bilgininin de dahil olduğu bir heyet tarafından tercüme edilmişti.⁷ Söz konusu levhaların tercüme çalışmaları esnasında şehir piskoposunun Arapça öğrenmeye başladığını ifade eden Hacerî, onun bu amaçla el-Cebbis'in Muhammed İbn Ebül-Âsî adlı torunu ile birlikte *Nüzhetül- müştâk*⁸ adlı eseri okuduğu bilgisine de yer verir. Hacerî derslere kendisinin de Arapça bildiğini gizleyerek katıldığını, bir kelimenin okunuşu veya anlamı konusunda şüpheye düşülen durumlarda kendi fikrini söylediğini ve bunun doğruluğunun görülmesinin ardından Arapça bildiğinin anlaşıldığını, ancak o esnada şehir başpiskoposunun Arapça bilen kişilere ihtiyaç duymasından dolayı kötü bir muameleye maruz kalmadığını kaydetmektedir. Buna temas ederken "... *Arapça bilenlerin aleyhine*

⁵ Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* (thk. P.S. Van Koningsveld, Q. Al-Samarrai, G.A. Wieggers), Madrid 2008, s. 151.

⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 9, 35.

⁷ Hacerî ve diğer Endülüslü Müslümanlar, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdeleyen söz konusu metnin Hz. İsa zamanında veya onun yaşadığı döneme yakın bir vakitte yazılmış olduğuna inanmaktaydılar. Hacerî, Hz. İsa'nın havarilerinden olduğunu söylediği Cecilio ve kardeşi tarafından yazılan metnin İmparator Neron'un korkusuyla gömüldüğünü kaydetmektedir. Hıristiyanlar ise bunun yakın bir zaman önce yazılıp gömülmüş sahte bir metin olduğuna inanmaktaydı. Bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 25 vd; Gerard Albert Wieggers, "El contenido de los textos Árabes de los plombos: El Libro de los Misterios Enormes (Kitâb al-Asrâr al-'Azîma) como polémica Islámica anticristiana y antijudía", *Nuevas aportaciones al conocimiento y estudio del Sacro Monte: IV. centenario fundacional (1610-2010)* (ed. M. J. García-Ferrer, M. L. García Valverde, A. López Carmona), Granada 2011, s. 199-200.

⁸ Endülüslü coğrafya ve botanik bilgini Şerîf el-İdrîsî'nin (ö. 560/1165) Sicilya kralı II. Roger için telif ettiği coğrafya eseridir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXI, 2000, s. 493-495.

*hükmettiklerinden Hıristıyanlara Arapça bildiğimi açık etmiyordum.*⁹ şeklindeki kaydı, başpiskoposun kendisini görmek istemesi üzerine içinden geçirdiği “... Hıristıyanlar yanlarında Arapça kitap bulunduran veya Arapça bildiğini anladıkları kişileri öldürüyor ve yakıyorlarken kendimi nasıl koruyacağım?”¹⁰ şeklindeki düşünceler, elinde Arapça kitaplarla kendisini gören bazı Gırnatalı Müslümanların onun da bu sebeple yakılacağı endişesiyle korktuklarını görünce “... *Korkmayın, zira Hıristıyanlar Arapça okuyabildiğim için bana büyük değer veriyorlar*”¹¹ deyişi bu bağlamda son derece dikkate değerdir. Bir kişinin Arapça bildiğini gizlemesinin sebebi, bunun anlaşılması halinde Müslüman kimliğinin ortaya çıkmasıydı.¹² XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Endülüs'ten Mağrib'e yapılan göçlerle Müslümanların zayıflayan sosyal yapısı ve Arapça bildiği anlaşılan kişilerin çarptırıldıkları cezalar sebebiyle Endüslü Müslümanlar arasında Arapça bilgisi ancak gizlice aktarılabilmekteydi.¹³ Söz konusu dönemde Arapça bilgisi öylesine zayıflamıştı ki, XVI. yüzyıl sonlarında Endülüs toplumunda Arapça çoğunlukla ancak ileri yaştaki Endüslüler tarafından bilinmekteydi.¹⁴ Dahası, yazılan dinî eserlerin anlaşılabilmesi için eserler Arapça'dan Aljamiado'ya¹⁵ tercüme edilmekteydi.¹⁶ Hacerî de Mağrib'in Selâ şehrinde Endüslü bir fakih tarafından yazılan bir eseri müellifin talebi üzerine Aljamiado'ya tercüme etmişti.¹⁷ Hacerî'nin “... *aralarında Allah'ın dinini öğrenmek isteyenler bunu öğrenebilecek kimse bulamıyorlar. Ben bir yerden Müslümanların yaşadığı bir yere gittiğim zaman isteyenlere öğretiyordum.*”¹⁸ şeklindeki sözleri XVI. yüzyıl sonlarına doğru Endüslü Müslümanlar arasındaki bilgi aktarımının bir başka zorlu yönünü gösterir. Hacerî, Gırnata'nın düşüşünden sonra Müslümanların görünürde Hıristıyan olduklarını ancak gizli bir şekilde İslâm inancını sürdürdüklerini açıkça ifade etmektedir. Bu gizli durumu anlaşılacak kişilerin yakılmak dahil çok ağır cezalara çarptırıldıklarına kendisinin bizzat şahit olduğunu kaydeder.¹⁹ Hacerî'nin kayıtlarına göre Endüslü Müslümanlar karşılaştıkları türlü zorluklara rağmen dinî inanç ve kültürel kimliklerini korumaktaydı. Katolik Krallık tarafından Endülüs'te İslâm'ın izlerini yok etmek

⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 18.

¹⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 19.

¹¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 24.

¹² Luis F. Bernabé-Pons, “Por la lengua se conoce la nación: Los Moriscos y sus idiomas”, *Alborayque*, III, 2009, s. 107-125.

¹³ Endüslü Müslümanlar arasında gizlice devam etmekle birlikte son derece canlı bir entelektüel hayatın varlığını ortaya koymaktadır. Mercedes García-Arenal, “La Inquisición y los Libros de los Moriscos”, s. 58 vd.

¹⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 16.

¹⁵ Endülüs'te Müslümanların Arap harflerini kullanarak yazdıkları İspanyolca metinlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren Endülüs'te varlığı bilinen Aljamiado literatürünü ortaya çıkaran temel faktör, Balkanlardan Çin'e kadar uzanan geniş İslâm coğrafyasının pek çok yerinde olduğu gibi Endülüs'te de Müslümanların sahip olduğu dinî ve kültürel kimlikti. Geniş bilgi için bkz. Luce López Baralt, *Islam in Spanish Literature: From the Middle Ages to the Present*, Leiden 1992, s. 172 vd; Sargon Erdem, “Aljamia”, *DİA*, II, 1989, s. 465-466.

¹⁶ L. P. Harvey, “The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter”, *Miscelánea Estudios Árabes y Hebraicos*, VIII, 1959, s. 73.

¹⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 133.

¹⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 25.

¹⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 11.

amacıyla Müslümanlar üzerindeki öldürme ve yakma dahil Endülüslülerin can ve mallarına kasteden tüm faaliyetlerine rağmen Kur'ân'ın ve dolayısıyla İslâm'ın Endülüs'te halen var olduğu şeklindeki kaydı bu bağlamda dikkate değerdir.²⁰

Sonuçları açısından hiç şüphesiz Endülüslüler hakkındaki en önemli gelişme, 1609 yılında çıkarılan ve Endülüslülerin yaşadıkları topraklardan sürgün edilmesini öngören fermanıdır. Söz konusu ferman gereğince Endülüslü Müslümanlar kiraladıkları Hıristiyanlara ait gemilerle Kuzey Afrika'ya geçiyorlar ve bu arada birçoğu deniz yolculuğu esnasında yağmaya maruz kalıyordu.²¹ Hacerî'nin naklettiğine göre, Mağrib'e kendisinden bir süre sonra göç eden bir Endülüslü, Madrid'deki Kraliyet Divan'ınca Endülüs'ten göç etmek zorunda kalan Endülüslü sayısının 800.000 olduğu bilgisinin verildiğini söylemişti ve bu kişilerin büyük çoğunluğu Tunus'a göçmüştü. O dönemde Tunus hâkimi olan Osman Dayı, topraklarına sığınan 80.000 kadar Endülüslü göçmeni son derece güzel karşılamış ve onların barınma ihtiyaçlarını gidermişti.²² Aynı şekilde meşhur veli Sidi Ebû'l-Gays el-Kaşşâş Endülüslülere sadaka olarak her gün 1.500 kursa kadar ekmek vermektedir. Bu iki kayıt, Endülüslülerin yeni yerleştikleri topraklardaki intibak süreçleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.²³

Söz konusu sürgün fermanından sonra topraklarından ayrılan Endülüslülerin bulunduğu böyle dört geminin yağmalanması üzerine o sırada Fransa'da bulunan bir Endülüslü tarafından, gasp edilen malların iadesinin talep edilmesi amacıyla dava açılabilmesi için mağdurların kendisine vekalet vermeleri talep edilir. Bu teklif malları gasp edilen Endülüslülerce kabul edilerek biri Endülüslü olmak üzere beş kişilik bir heyetin Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırılır. Heyet içinde yer alacak Endülüslü olarak da Ahmed b. Kâsım el-Hacerî seçilir, sultanın yazısını alan Hacerî ve beraberindekilerin bindiği geminin Fransa'ya doğru hareketiyle yolculuk başlar.²⁴

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî: Endülüs'ten Merakeş'e Tarihçe-i Hayat

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî tahminen 1570 yılında doğan ve aynı yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'ya göç ederek Merakeş'te Sa'dî sultanının tercümanı olarak görev yapan bir Endülüslüdür. Hakkında bilinenlerin hemen tamamı *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı eserinde kaydettiklerine dayanır. Taşındığı "el-Hacerî" nisbesinden dolayı Endülüs'te el-Hacerü'l-ahmer olarak bilinen

²⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 130. Nitekim Aragon bölgesinde yaşayan Endülüslü Müslümanlardan kalan kitaplar gerek Endülüs'te gerekse Doğu İslâm dünyasında çeşitli dönemlerde telif edilen eserlerin XVI. yüzyılda da okunmaya devam ettiğini göstermektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jesús Zenón, "Los Estudios de Lengua Árabe entre los Moriscos Aragoneses a través de los Manuscritos de la Junta", *Sharq al-Andalus*, XII, 1995, s. 363-374. Diğer taraftan hapis ve işkenceye maruz kalan bazı Endülüslülerin Hıristiyanlığı kabul ettiği de ifade edilmelidir. Geniş bilgi için bkz. Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)", s. 263 vd.

²¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

²² Martine Ravillard, "Los moriscos en Berbería", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XXX/2, 1981, s. 617.

²³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 59.

²⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

bölgeden olması muhtemeldir.²⁵ İsminden sonra kimi zaman yazdığı görülen "el-Afukây" ise onun avukat/hukukçu olması sebebiyle kullandığı tahmin edilen bir lakaptır. Hacerî, dikkat çekici bir şekilde muhataplarına göre kendisini iki farklı şekilde tanıtır. Şayet İspanyol veya Hıristiyanlara hitaben yazıyorsa "Diego Bejarano"yu, muhatapları Müslümanca "Ahmed b. Kâsım el-Hacerî el-Endelüsî"yi kullandığı görülmektedir.²⁶

Çocukluk ve gençlik yıllarını Endülüs'te geçiren Hacerî'nin İslâmî kültüre vakıf bir kişi olduğu eserinin girişinden itibaren kullandığı çeşitli ibarelerden ve âyetlere yaptığı atıflardan anlaşılır. Ayrıca eserinde Endülüs dışında yaşamış bazı Müslüman âlimlerden iktibaslarla bulunması veya onlara atıfta bulunması da yine bu bağlamda değerlendirilmelidir. Gazzâlî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* ile Süyûtî'nin *el-Hasâisü'l-kübrâ's*ına atıfta bulunmuş, Kâdî İyâz'dan ve *Kasîde-i bürde* şairinden birer şiire yer vermiştir. Aynı şekilde Kuzey Afrika'nın meşhur mutasavvıflarından Ahmed Zerrûk'tan alıntı yaptığı²⁷ ve aslen Endülüs'ü bir fakih olan Ahmed el-Masyûb el-Fâsî'nin ilm-i nücûma dair eserine atıfta bulunduğu da görülmür.²⁸ Endülüs'ten Mağrib'e göç etmiş olması ona bu bölgeyi daha yakından tanıma imkânı sunmuş olmalıdır. Hacerî'nin eserinde kendisinden iki buçuk asır önce vefat etmiş olan Endülüs'ü meşhur edip ve vezir Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in yazdıklarına kimi zaman yer veriyor oluşu, İbnü'l-Hatîb'in ölümünden sonra Endülüs'te etkinliğini canlı bir şekilde koruduğunu da gösterir. Tüm bunların yanı sıra Hacerî'nin hocalık yönü de vardır. Onun bu vasfına dair tek bilgi, kendisinden ders alma talebinde bulunan Endülüs'lülere hocalık yaptığına dair eserinde yer verdiği kayıdır.²⁹ Bu detay, Hıristiyan idarecilerin dinî ve kültürel asimilasyon politikasına maruz kalan Endülüs'lülerin İslâm dini ve kültürüne dair birikimlerini genç kuşaklarına ne şekilde aktardıklarını aydınlatması bakımından son derece önemlidir.

Birçok Endülüs'ü gibi Hacerî de Endülüs'ten ayrılarak Mağrib'e göç etmeyi tercih etmişti. Bu amaçla Endülüs'ü bir arkadaşıyla birlikte İspanya'nın güney sahilinde yer alan Cádiz (Kâdis) şehri yakınlarındaki Santa María Limanı'ndan yola çıkan Hacerî, Kuzey Afrika kıyısında o dönemde Portekiz kontrolü altında bulunan Büreyce'ye³⁰ ulaşır. Buradan ortalama bir yürüyüşle yaklaşık üç günde Merakeş'e ulaştığını bildirdiği yeni bir yolculuk başlar. Hacerî, hem deniz yolculuğu boyunca hem de Büreyce'ye ulaştıktan sonra Müslüman olduklarını

²⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 155. Hornachos, İspanya'nın Extremadura bölgesinde Badajoz şehri sınırları içinde yer almaktadır.

²⁶ Mercedes García-Arenal, Fernando Rodríguez Mediano, *The Orient in Spain: Converted Muslims, the Forged Lead Books of Granada, and the Rise of Orientalism*, Leiden 2013, s. 139-140; Luis F. Bernabé Pons, "Una nota sobre Ahmad ibn Qâsim al-Hayarî Bejarano", *Sharq al-Andalus*, XIII, 1996, s. 123-128; Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Hacerî", *DİA*, Ek Cilt I, 2016, 501. Bu şekilde iki farklı isim kullanma Hacerî'ye has olmayıp Endülüs'ü Müslümanlar arasında yaygın biçimde görülen bir durumdu. Bkz. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 70.

²⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 118.

²⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 135.

²⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 25.

³⁰ Günümüzde el-Cedîde olarak bilinen liman.

gizleyerek kendilerini Hıristiyan gibi gösterdiklerini kaydeder.³¹ Hatta kendisi ve yol arkadaşı bu yolculuk esnasında Müslüman olduklarının anlaşılmasını için Hıristiyan kıyafetleri giymişti.³²

Hacerî Endülüs'ten Merakeş'e uzanan yolculuğunu birçok fizikî zorluğa rağmen gerçekleştirmişti. Büreyce'de bulunduğu esnada yorgunluğu şiddetli sıcak ve yiyecek sıkıntısıyla katlanmış, uzunca bir yürüyüşün ardından bulunduğu bir pınardan içtiği suyla geceleyebilmişti. Büreyce'den Azamur'a giderken ve Müslümanların yaşadıkları topraklara girdiğinde bölge halkından birkaç Müslümanın ellerinde silahlarıyla at üstünde kendisini karşıladıklarını, Müslüman olduğunu söylediğinde büyük bir sevinç duyarak kendisine yiyecek ikram ettiklerini ve bunun Cuma'dan beri, yani yaklaşık üç gündür yediği ilk yemek olduğu yönündeki kaydı yolculuğun ne denli meşakkatli geçtiği hakkında fikir verir. Aynı şekilde, Müslümanlarla bir arada olmanın "*cennete girmek*" gibi olduğunu ifade etmesi de bu bağlamda dikkate değerdir. Diğer taraftan Hacerî'nin Azamur'da karşılaştıkları kişilere Müslüman olduğunu söylemesi halkı ikna etmeye yetmemişti. Şehir çarşısına gittiğinde halkın ısrarı üzerine kelime-i şahadet getirmesi üzerine etrafındaki kalabalığın kendisi hakkında "(bu adam) *bizden daha hayırlı*" dediklerini ve ardından kendisine hurma ve yiyecek getirdiklerini kaydeder.³³

Azamur'a vardıklarında şehir idarecisinin Hacerî'ye Arapça yazabilip yazamadığı şeklindeki sorusuna Hacerî'nin olumlu cevap vermesi üzerine kendisine bir kağıt uzatarak bir yazı yazmasını istemiş, Hacerî de kağıda kendilerini kafirlerden kurtardığı için Allah'a şükür ifadeleri yazdıktan sonra hüsn-i muamelesine şahit oldukları şehir idarecisi Muhammed b. İbrahim'e hayır duada bulunduğunu kaydeder. Hacerî, söz konusu yazının Merakeş'e Sultan Mevlây Ahmed'e gönderildiğini ve sultanın da Vali Muhammed b. İbrahim'den kurban bayramında kendisini de yanına alıp huzuruna gelmesini istediğini tahmin eder.³⁴ Sa'dî sultanı Mevlây Ahmed'in huzuruna çıkmak üzere Merakeş'e giden Hacerî, kurban bayramında şehre ulaşır. O sırada şehirde yaşanan büyük veba salgını sebebiyle Merakeş'ten altı mil uzaklıkta bir yerde bulunan sultanın huzurunda icra edilecek geçit töreni için iyi teçhiz edilmiş 29.000 süvarilik bir kuvvetin ve sultanın etrafında 100 kişilik bir sipahinin bulunduğundan hayranlıkla bahseder. Nihayet Sultan Mevlây Ahmed, dîvân günü Hacerî ve beraberindekileri huzuruna kabul eder. Söz hakkı verildiğinde sultanın ve devlet ricalinin kendisini "hutbe dinliyormuş gibi" büyük bir sessizlikle dinlediğini ve konuşmasından sonra "*Nasıl olur da Endülüs memleketinde bir kişi Arapçayı böylesine güzel bir şekilde kullanır*" sözleriyle hayretlerini dile getirdiğini kaydeder.³⁵ Bilgisi ve kabiliyetiyle sultanın dikkatini çeken Hacerî, hizmete alınarak saray tercümanı

³¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 37.

³² Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 103.

³³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 41-43.

³⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 42.

³⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 44-45. Söz konusu dönemde Cezayir ve Tunus'a yerleşen Endülüslü Müslümanlar arasında Arapça bilgisinin oldukça zayıflaması sebebiyle yerli halkın Endülüslü göçmenleri Müslüman olarak kabul etmekte zorlandıkları bilinmektedir. Bkz. Martine Ravillard, "Los moriscos en Berbería", s. 617.

olarak görevlendirilir.³⁶ Hacerî saray hizmetinde resmî yazışmalar yapmanın yanı sıra kitap da tercüme etmekteydi. Sultan Mevlây Zeydân'ın isteği üzerine Fransızcadan dünyanın bütün bölgelerini tasvir eden büyük bir coğrafya kitabı tercüme ettiğini kaydeder.³⁷

İspanya kralı III. Felipe'nin 1609 yılında ülkesindeki bütün Müslümanların sürgün edilmesini emreden fermanı birkaç yüzyıldan beri Endülüs'ten Mağrib'e devam etmekte olan göç hareketini hızlandırmıştı. Bu dönemde Endüslüler, Hacerî'nin verdiği bilgiye göre vatanlarından ayrırlarken çoğunlukla Fransız denizcilere ait gemilerle Kuzey Afrika kıyılarına geçmekteydiler.³⁸ Ne var ki kimi zaman bu deniz yolculukları hırsızlık ve gasp hadiseleriyle dolu olabilmekte veya cinayetlerle sona erebilmekteydi. 1609 fermanından sonra Mağrib'e göç ederken malları Fransız gemiciler tarafından gasp edilen bir grup Endüslü Müslümanın Merakeş'e gelerek durumlarını Sa'dî sultanına bildirmesi üzerine malların sahiplerine iade edilmesi için Fransa'ya biri Endüslü olmak üzere beş kişilik bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılır. Bu heyet içinde yer alacak Endüslü olarak da Hacerî seçilir. Sultanın yazıyı Hacerî'ye vermesiyle heyet gemiye biner ve yolculuk başlar.³⁹ Mağrib'den hareket eden Hacerî, 30 günlük bir deniz yolculuğunun ardından Fransa topraklarına ulaşır. Paris, Bordeaux ve Toulouse gibi Fransız şehirlerini görür, ardından Hollanda'ya geçer. Burada bulunduğu şehirlerse Leiden, Amsterdam ve Lahey'dir.⁴⁰ Hacerî ve beraberindeki heyetin Fransa'ya ulaştıktan sonra ülkeye geliş sebeplerini kraliyet divanına ileterek başlatılan dava süreci⁴¹ olayın üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl geçmesinden sonra yağmalanan malların geri alınmasıyla sona erer⁴² ve yaklaşık bir buçuk yıl süren yolculuğun ardından Hacerî ve beraberindeki heyet Merakeş'e döner.

Hacerî'nin seyahatnamesinde verdiği bilgiler, onun Sa'dîler adına elçi olarak gönderildiği yerlerin Fransa ve Hollanda ile sınırlı olmadığını gösterir. Hacerî, İspanya kralı III. Felipe tarafından Endüslü Müslümanların İspanya topraklarından sürgün edilmelerini emreden fermanın yayınlaması üzerine 1018/1609 yılında Belensiye'de yaşayan 150 bin kadar Endüslü Müslümanın yardım talebinde bulunmak üzere İstanbul ve Merakeş'e elçi gönderdikleri bilgisini verdikten sonra, Sa'dî hükümdarı Mevlây Ahmed tarafından yazılan mektubu kendisinin İspanyol diline çevirerek Endülüs'e götürdüğünü ancak teşebbüslerinin bir netice vermediğini kaydeder.⁴³

³⁶ Geniş bilgi için bkz. L. P. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 67-97.

³⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 93.

³⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 9.

³⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 45.

⁴⁰ Hacerî'nin Fransa'ya gidiş sebebi belli iken Hollanda'ya niçin gittiği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Harvey, Hacerî ve beraberindekilerin dönüş için gemiyi o dönemde Kuzey Afrika ile yoğun ticari ilişkileri olan Hollanda'dan temin etmiş olabileceği görüşündedir. Bkz. L. P. Harvey, "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", s. 71.

⁴¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 50.

⁴² Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 134.

⁴³ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 151-152.

Merakeş'teki hayatına sultanın tercümanı olarak uzun yıllar devam eden Hacerî, hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke'ye gider. Hac yolculuğu dönüşünde uğradığı Kahire'de görüştüğü kişilerin ısrarlı teklifleri üzerine Fransa ve Hollanda seyahati boyunca yaşadıklarını *Rihletü's-şihâb ilâ likâi'l-ahbâb* adını verdiği eserinde bir araya getirir, ardından bu eserin *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adını verdiği muhtasarını vücuda getirir. İlerleyen yıllarda Tunus'a yerleştiği bilenen Hacerî'nin hayatının 1050/1640 yılından sonraki dönemiyle ilgili bilgi yoktur.

Dinî-Teolojik Konuşma ve Tartışmalar Arasında *Kitâbu Nâsiruddîn*

Hacerî *Kitâbu Nâsiruddîn* adlı seyahatnamesinde bulunduğu şehirleri kısaca tasvir eder. Onun tasvirinde Merakeş büyük, meyvesi bol, dünyada üzümünün eşi bulunmayan bir şehir iken;⁴⁴ Paris, çoğunluğu dört kat yüksekliğinde ve inşâ edildiği taş rengi zamanla kararmış binaları olan bir şehirdir. Şehrin mimarî açıdan güzelliğinden söz ederken "*Hiristiyanlar dünyanın en büyük şehrinin Kostanti-nyeye, sonra Paris, sonra da Endülüs'teki Üşbûne (Lizbon) olduğunu söylerler*" şeklindeki ifadesi bu bağlamda dikkate değerdir. Bu söze yer verdikten sonra kendi değerlendirmesini de ilave ederek Mısır'ın (Kahire) da buna dahil olmaya layık bir şehir olduğunu kaydetmesi önemlidir.⁴⁵ Burdiyûş (Bordeaux) hakkında bilgi verirken şehrin Fransa'nın en büyük şehirlerinden biri ve büyük bir nehrin kenarında kurulu olduğunu, şehirde 80 hakim, 200 vekil ve çok sayıda katip ve diğer kademelerde görevlinin bulunduğunu,⁴⁶ buradan ayrıldıktan sonra gittiği Tulûş (Toulouse) şehrinin Fransa'nın büyük şehirlerinden biri ve Bordeaux şehrinde de geçen büyük nehir üzerinde kurulu olduğunu ve bu iki şehir arasında üç günlük mesafe bulunduğunu kaydeder.⁴⁷ Hacerî, "Müsterdâm" olarak kaydettiği Amsterdam şehrinin neredeyse Paris kadar güzel binalara sahip olduğunu, şehirde başka bir yerde olmadığı kadar çok sayıda gemi bulunduğunu ifade eder. Onun verdiği bilgiye göre o dönemde şehirde 6000 gemi bulunmaktaydı. Hacerî şehrin güzelliği karşısında duyduğu hayreti gizlemez. İslâm memleketleri, Slav ülkeleri, Roma ve başka yerleri gören kişilerle konuştuğunu ve onların da Amsterdam gibi güzel bir şehir görmediklerini söylediklerini kaydeder.⁴⁸

Gidip gördüğü şehirler ve bu şehirlerde görüştüğü kişiler hakkında bilgi vermekle birlikte Hacerî'nin eserini bu literatür içerisinde telif edilmiş diğer eserlerden ayırt eden en bariz özellik, Fransa ve Hollanda seyahati boyunca karşılaştığı Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla aralarında geçen teolojik tartışmalar merkezinde yazılmış olmasıdır.⁴⁹ Eserin bu kurgusu sadece Fransa

⁴⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 45.

⁴⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 50.

⁴⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 91.

⁴⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 102.

⁴⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 139.

⁴⁹ Hıristiyanların yaşadığı çeşitli ülkelere seyahat eden Müslümanlar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Nabil Matar, *In the Lands of the Christians: Arabic Travel Writing in the Seventeenth Century*, New York 2003, XIII-XXXVIII. Hacerî'nin Hıristiyanlığa yönelttiği eleştirilerin, adı Anselmo Turmedo iken Müslüman olduktan sonra Abdullah et-Tercümân (ö. 1429) adını alan eski bir papazın

ve Hollanda ile ilgili kısımlar için geçerli olmayıp, Gırnata'da Hacerî ile şehrin başpiskoposu arasında geçen teolojik tartışmanın yer aldığı ilk bölümden itibaren görülür. Fransa'ya seyahatinde karaya çıkmadan önceki gece rüyasında İhlâs Sûresi'ni okuduğunu gördüğünü kaydedip bu rüyayı "şirk memleketinde Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde sabit duruşu"⁵⁰ şeklinde tabir etmesi, seyahatnamenin gayrimüslimler karşısında İslâm'ı savunmak üzerine kurgulandığının bizzat Hacerî'nin ağzından en açık ifadesi olarak görülmelidir.

Eserde, müellifin yaşadığı dönemdeki olaylar hakkında genellikle bilgi verdiği görülmez. Zira onun ilgisi olaylar değil, kendi yaşadıkları ve bulunduğu ortama dair gözlemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte müellif açısından önem taşıyan bazı olaylar eserde yıl da verilerek anlatılır. Mesela Hacerî, Granada şehrinin başpiskoposu tarafından şehrin İslâmî dönemdeki Ulu Camii'nin minaresinin yıkılmasının emredilmesinin ardından yıkım esnasında ortaya çıkan parşömenin ortaya çıktığı yıl olarak 996/1588 yılını kaydetmektedir.⁵¹

Eserin en dikkat çeken yönlerinden biri Hacerî'nin Hıristiyanlık hakkında sahip olduğu geniş birikimdir. Papazlarla yaptığı tartışmalarda muhataplarının görüşlerini çürütmek için İncil'den okuduğu pasajlarla deliller getirmesi, onun Hıristiyanlığa dair geniş birikimine işaret eder. Hiç şüphesiz bu birikimi elde edişinde Endülüs'te Hıristiyan bir toplumla iç içe yaşamasının önemli bir payı vardı. Nitekim onun Yahudi din adamlarıyla yapmış olduğu tartışmalardan sonra Tevrat'ı Aljamiado tercümesinden okuyarak Yahudilik hakkında bilgi edindiğini kaydetmesi⁵² bu durumu farklı bir açıdan teyit etmektedir. Zira Yahudiler 1492'de, Hacerî'den yaklaşık bir asır önce İber Yarımadası'ndan sürülmüşlerdi⁵³ ve Hacerî de çevresinde Yahudi nüfus olmadığından o zamana kadar Yahudilik hakkında yeterince bilgi sahibi değildi.

Hacerî'nin duygularını samimi bir mümin hamiyetiyle ifade ettiği çok sayıda örnek, seyahatnamenin dinî inanç temelli vasıfları arasındadır. Fransa'da karşılaştığı oryantalist Hubert'in elinde bir Kur'ân nüshası gördüğünde "... Allah'ın kitabını necis bir kâfirin elinde gördüğüm zaman sinirlendim"⁵⁴ şeklindeki ifadesi bu durumun açık örneklerinden biridir. Benzer şekilde, karşılaştığı memnuniyet verici hadiseleri Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirir. Fransa'da kendisini misafir

---

Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-erîb fi'r-red alâ ehli's-salîb* isimli eserinde Hıristiyan teolojisine getirdiği eleştirilerle hem konu hem de delillendirme açısından benzerlik arz ettiğine işaret edilmektedir.

⁵⁰ Seyahatnamesinin farklı yerlerinde Hacerî, düşmanlarından gelebilecek kötülüklerin Allah tarafından uzaklaştırılması için rüyayı gördükten sonraki gün 1000 defa İhlâs Sûresi'ni okuyarak dua ettiğini ve böylece Allah'ın kendilerini düşmanlarının kötülüklerinden koruduğunu ve onların nazarında yüceltiğini kaydeder. Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 103, 106.

⁵¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 16.

⁵² Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 13.

⁵³ Yahudiler 1492 yılında bir sürgüne tabi tutulmuşlarsa da inançlarını gizleyerek İber Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde varlıklarını devam ettirmekteydiler. Konuyla ilgili engizisyon kayıtlarına dayanarak yapılan bir çalışma için bkz. Leonor Zozaya Montes, "A Thorn in the Community: Popular Religious Practice and Converso Dissidence in the District of Molina de Aragon", *The convertors and moriscos in late medieval Spain and beyond I: Departure and change* (ed. Kevin Ingram), Leiden 2009, s. 161-186.

⁵⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 51.

eden bir evin hanımının ertesi gün kendisine hediye olarak birkaç altın dirhem takdim edişini “Allah’ın fazlı, onun dini için yaptığı cihad ve peygamberinin doğum gününün bir bereketi” olarak görmüştü.⁵⁵ Hacerî’nin anlatımında, Büreyce’deyken yatısı namazını kıldıktan sonra Azamur’a gidebilmek için Allah’tan kendilerine yol göstermesi ve kendilerini Hıristiyanlardan, ki burada “düşmanlarımızdan” ifadesini kullanır, gizlemesi için dua etmesi gibi,⁵⁶ zorluklar karşısında daima Allah’a sığınma ve ondan yardım dilemeyle de sıklıkla karşılaşılır.

Hıristiyanlarla münazara yaptığında veya onların kendisine “Peygamberiniz şöyle yapmıştı veya şöyle demişti” dedikleri zamanlarda kendisine Allah tarafından bir ilham ve ilahi bir kuvvet verildiğini ve bunun kendisini muhatapları nazarında yücelttiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Onun Avrupa topraklarındaki bütün yolculuğu boyunca münazaralarda bulunması ve bu münazaraların da seyahatnamesinin merkezinde yer alması bu düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu düşünce, Hacerî eserini kaleme alırken kendisini yönlendiren başlıca sâiklerden biri olmalıdır.

Hacerî ile Hıristiyan muhatapları arasında geçen tartışmaların bir kısmının temelinde Avrupa’da İslâm hakkındaki hatalı düşüncelerin olduğu görülür. Üstelik bu durum sadece Fransa ve Hollanda ile sınırlı da değildir. Mesela Hacerî, Gırnata’da görüştüğü piskoposun Müslümanların Hıristiyanlarla evlenmedikleri yönündeki sözleri karşısında, Entekeyra’da (Antequera)⁵⁸ yaşayan bir akrabasının Hıristiyan bir kızla evlendiğini, nikah için kiliseye gittiklerini anlatarak gerçeğin piskoposun ifade ettiği gibi olmadığını dile getirmişti.⁵⁹ Hacerî’nin Paris’teyken görüştüğü oryantalist Hubert ile arasında geçen tartışma, İslâm hakkındaki yanlış kanaatlerin kökenleri hakkında da fikir verir. Hubert’in kendisine getirdiği Kur’ân nüshasında gördüğü bir derkenar Hacerî’nin dikkatini çeker. Bu, İslâm’da livatanın caiz olduğuna dair Fransızca kaydedilmiş bir yazıdır. Bunun üzerine Hacerî, Hubert’e söz konusu yazının dayanağını sorar. Hubert de delil olarak “Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır, onları dilediğiniz gibi sürebilirsiniz” mealindeki âyeti gösterir. Muhatabının cevabı üzerine bunun doğru olmadığını ve livatanın İslâm’da zinadan da ağır bir suç olarak kabul edildiğini söyledikten sonra “... müfessirlerin Kur’ân’ı tefsir ederken birçok ilmi bilmeleri gerekiyorken, sen Arapça da bilmez bu halinle Kur’ân’ı nasıl oluyor da tefsir ediyorsun?” şeklindeki sözleriyle Hubert’i ağır bir biçimde eleştirir. Hacerî’nin açıklamalarından sonra Hubert’in yazdıklarını silerek doğru anlamı kaydettiği de burada ifade edilmelidir.⁶⁰

Bordeaux şehrinde görüştüğü hakimlerden biriyle arasında geçen konuşma da dikkat çekicidir. Hacerî’nin ifadesiyle “Endülüs acemiyesi” dilini bilen hakimle aralarında uzun bir konuşma geçmiş ve hakim konuşmanın bir yerinde Hacerî’ye

⁵⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 76.

⁵⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 40.

⁵⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 54-55.

⁵⁸ Günümüzde Málaga sınırlarında yer alan bir yerleşim birimi.

⁵⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 33.

⁶⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 52. Hacerî’nin görüşmesinin bazı detaylarını verdiği Hubert, oryantalistik çalışmaların Avrupa’daki tarihi açısından önemli kişilerden biridir. Bkz. Gerard Wiegers, “Moriscos and Arabic Studies in Europe”, *al-Qantara*, XXXI/2, 2010, s. 604.

"Seni oldukça beğendim. Nasıl oluyor da Müslümanların dinine inanıyorsun?" diye sormuştu. Hakimin bu şaşkınlığı, o dönemde Fransa'daki Müslüman imajı hakkında da fikir vericidir. Bu konuşmanın devamı, o dönemde Avrupa'da İslâm hakkındaki hatalı bir başka bilgiyi gösterir. Zira hakimin söyledikleri Avrupa'da, Müslümanların havada demir bir halka içinde bulunan Hz. Muhammed'i görmek için Mekke'yi ziyaret ettikleri şeklinde bir yaygın kanaatin bulunduğunu ortaya koyar. Hacerî bu bilginin hatalı olduğunu ifade ederek, Hz. Muhammed'in kabrinin Mekke'de değil bu şehre on günlük mesafede bulunan Medine'de bulunduğunu ve toprak altında medfun bulunduğunu söyler.⁶¹

Hacerî ile Hıristiyanlar arasında cereyan eden teolojik tartışmalar heyetin Fransa topraklarına ulaşmasıyla başlar. Tartışmaların ilki Merakeş'te uzun yıllar kalmış bir Fransız tüccarla yaşanır. Bu tüccarla Merakeş'ten tanışan Hacerî, tüccarın kendi dinini yücelterek İslâm'da zina ve hırsızlığın serbest olduğu iddiası üzerine başladıkları bir tartışmaya yer verir. Hacerî bu iddianın herhangi bir temeli olmadığını, şer'î hukuka göre çeyrek dinar değerinde bir şeyi çalan kişinin elinin kesildiğini, zina eden kişinin evliyse recm cezasına çarptırıldığını ifade eder.⁶² Hacerî'nin karşılaştığı İslâm hakkındaki bu ve benzeri inanışların ya herhangi bir bilgi temeline dayanmadığı ya da yaygın bir yanlış anlaşılmanın varlığı görülmektedir.

Paris'te Endüslülerin davasına bakan hakimin yemek davetine katılan Hacerî, burada başta hakim olmak üzere görüştüğü kişilerle arasında oruç ibadeti etrafında geçen tartışmalara yer verir. Hakimin İslâm'da oruç ibadetinin bulunup bulunmadığı sorusunu cevapladıktan sonra, Hıristiyanlıktaki orucun vücudun gücünü azaltmak şöyle dursun bedeni daha da güçlendirdiğini Hipokrat, Galen ve İbn Sina gibi meşhur tabiplerin görüşlerini delil göstererek ifade eder.⁶³ Hacerî'nin muhataplarını oruç konusunda güçlü argümanlarla susturmasından sonra konu evlilik konusuna gelir ve bu kez "*Peygamberiniz şarabı haram kılarken nasıl oluyor da dört kadınla evlenmeyi serbest bırakıyor?*" şeklinde bir soru sorulur; Hz. İsa'nın birden fazla kadınla evlenmenin yasak olduğunu ifade etmesine rağmen Müslümanların bunu meşru görüyor olması eleştirilir. Hacerî ise buna Hz. Süleyman, Hz. Yakub ve Hz. İbrahim gibi peygamberlerin çok sayıda eşlerinin bulunuşunu örnek göstererek cevap verir.⁶⁴

Hacerî ile muhatapları arasındaki tartışma konulardan biri de Hıristiyanlıktaki teslis inancıdır. Hacerî'nin Paris'te görüştüğü bir rahip, kendisine gelen bir ilhamla teslisi açıkladığını söyleyince, Hacerî bu ilhamın ne olduğunu sorar. Rahibin, "*Allah yeryüzünde her şeyi yarattığında onlara kendi tabiatlarında ve kendileriyle aynı cins şeyler doğurmalarını emretmiş ve bunun yararlı olduğu görülünce, kendisi de kendisine benzeyen, onunla aynı tabiatla ve kendisi gibi bir evladının olmasını istedi.*" şeklinde cevap vermesi üzerine Hacerî, "*Bu kıyasa göre Hz. İsa'nın da kendisi ile aynı tabiatla bir evladı olmalıydı ve bu silsile halinde*

⁶¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, 95-96.

⁶² Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 46.

⁶³ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 70-71.

⁶⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 74-75.

ilelebet devam etmeliydi, bu şekilde ise ilahlar ortaya çıkardı.” şeklinde cevap vererek Fransız rahibin iddiasını aklî bir izahla çürütmeye çalışır.⁶⁵

Hıristiyanlıktaki “ilk günah” anlayışı da Hacerî ile muhatapları arasındaki tartışma konularından biridir. Hıristiyanlığın hak din olduğunu iddia eden bir kişinin Hacerî’ye “... *Bizim dinimiz hak dindir, zira O (Hz. İsa), Hz. Adem’in Allah tarafından yasaklanan meyveyi yemesi sebebiyle girdiği ilk günahı arındırmak için öldü.*” şeklindeki sözlerle ilk günah inancının dayanağını meşru gösterme iddiasına Hacerî’nin cevabı “*Bizim sizinkinden daha iyi bir telafi yolumuz var. Siz bir kişinin, yani Hz. İsa’nın herkesi kurtardığını söylüyorsunuz, bize göreyse bedeli herkes kendisi öder.*” şeklinde olmuştu. Bunun nasıl olacağını ise Hz. Adem’in cennette yasak meyveyi yemesiyle vücudundan necaset çıkmaya başladığı ve bunun üzerine cennetten çıkarıldığı, bu dünyada insanlardan çıkan necasetin ağaç sebebiyle insanoğlu olarak tevarüs ettiğimiz bir şey olduğunu ve dolayısıyla her bir ferdin tek tek bedel ödediği şeklinde cevaplamıştı. Hacerî’nin devamında bununla ilgili söyledikleri oldukça ilgi çekicidir.

“... Dinimizde günde beş vakit namaz kılmak kadın-erkek her yetişkin Müslümana farzdır. Namazın kabul olmasının şartlarından biri abdest alarak temiz olmaktır. Çünkü kişi Allah’ın huzuruna ancak abdestle girebilir. Abdest ise bedeni bahsi geçen meyveden doğan şeyi (necaseti) temizler. Bedende necasetler olur ve insan da o yeri yıkar, temizler. Sonra babamız Hz. Adem’in (a.s.) Allah tarafından yasaklanan meyveye el uzatması sebebiyle ellerini yıkar. Ardından ağızını yıkar çünkü onu ağızıyla yemiştir, sonra meyveyi kokladığı burnunu, ona yöneldiği için yüzünü yıkar; ağacın altına girdiği için başını mesh eder; yaptığı için tam aksine olarak daha evvel kendisine meyve hakkında söyleneni işittiği için kulaklarını ve ağaca gittiği için ayaklarını yıkar. Bu yerlerin tamamını temiz suyla yıkar. Çünkü dünyada temizlik için bunun benzeri yoktur. Rabbinin huzuruna girdiği zaman insan, babamız Hz. Adem’in yasak meyveyi yemeden önceki halindedir. Bu temizlik insandan bir şey çıkana kadar devam eder. O durumdaysa abdest alması gerekir. Bu bedel, sizin bedelinizden daha hayırlıdır. Sen hakimsin, hakkı aklınla idrak edersin. Kendi bedelini ödeyen bu şekilde hareket ederek namaza böyle duran kişidir, bunu isteyerek abdestsiz namaz kılan değildir. Siz ise diyorsunuz ki ‘Hz. İsa (a.s.) herkesin bedelin ödedi.’”

Hacerî’nin tamamen aklî bir temele dayanan bu açıklamalarının muhatapı açısından son derece şaşırtıcı olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim Hacerî, hakimlinin şaşkınlığını gizleyemediğini ve daha önce hiç kimseden bunları işitmediğini söylediğini kaydeder.⁶⁶

⁶⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 58.

⁶⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 98-100.

Hacerî ile Bordeaux'da Endüslüleriın davasına bakacak hakim arasındaki teolojik tartışmalar, Hıristiyanlığın şerefinden bahseden hakimın birkaç kez Hacerî'yi Hıristiyanlığı kabul etmeye davet etmesiyle başlar. Bunun üzerine Hacerî'nin "*Hıristiyanlığın hangi mezhebine?*" şeklindeki sorusuyla konuşma farklı bir mecraya çekilir. Hakimın "*Bizde ancak tek bir mezhep vardır*" şeklindeki sözüne cevaben Hacerî, "*Şayet Allah Hz. İsa döneminde yaşayan birini diriltse, aynı şekilde zamanımıza kadar geçen on altı asrın her birinden birer kişiyi diriltse, bu kişilerin her biri, yapılan ilave ve eksiltmeler sebebiyle bir diğerini kafir olmakla itham edecektir. Sağlam bir akıl ise Allah'ın dininde asla bir eksilme veya ilavenin bulunmayacağına hükmeder, tıpkı dinimizde olduğu gibi.*" sözleriyle mukabelede bulunur. Hakimın "*Hıristiyanlık da böyledir*" demesi üzerine Hacerî itiraz ederek, "*Dininiz ekleme ve çıkarma yapılmasına müsaittir ve bu her papa tarafından yapılan bir şeydir.*" der. Hakimın İslâm beldelerindeki aksine Hıristiyan ülkelerindeki şehirlerin düzenli oluşunu Hıristiyanlığın doğruluğuna bağlayan iddiasına yine itiraz ederek, bunu Hıristiyanlığın hükümlerine değil Roma'ya borçlu olduklarını zira Hıristiyan ülkelerin hukuk ve idare sistemlerinin temelini İncil hükümlerinin değil Roma hukukunun teşkil ettiğini söyleyerek cevap verir. Hakimın bu sözlere cevabı "*Doğru söylüyorsun*" olur.⁶⁷ Bunun ardından Hacerî, Papa Albertus'un nikahın geçerli olabilmesini bir rahip huzurunda kıyılma şartına bağlaması, Papa Leon'un kadınların kiliselere girerken başlarının örtülü olmasını emretmesi gibi papaların Hıristiyanlığa ilave ettikleri bazı uygulamalardan örnekler verir.⁶⁸

Hacerî, Bordeaux şehrinde iki papazla arasında geçen konuşmaları da oldukça canlı bir şekilde tasvir eder. Papazlara kendisinin Müslüman olduğu söylendikten sonra Hacerî'nin yanına gelerek yönelttikleri "*Siz cennette tıpkı dünyadaki gibi yeme-içmenin olduğuna mı inanıyorsunuz?*" şeklindeki soruyu "*Evet, yalnız cennette dünyadakinden daha güzel olacak*" sözleriyle cevaplar. Papazlar bu cevaba gülererek mukabelede bulunurlar ve konuşma şu şekilde devam eder:

Hacerî (H): *Siz bunu niçin kabul etmiyorsunuz?*

Papazlar (P): *Çünkü eğer yeme-içme olursa necaset (dışkı) ortaya çıkar ki, bunun cennette olması imkansızdır.*

H: *Allah, babamız Âdem'i (a.s.) yarattığında ona bir ağaç dışındaki bütün meyvelerden yeme izni verdiği ve ona 'Ondan yeme, eğer yersen ölürsün' dediği sizin kitaplarınızda mevcut değil mi?*

P: *Evet.*

H: *Eğer o ağaçtan yemeseydi bu zamana kadar orada olurdu, değil mi?*

P: *Evet, öyle.*

H: *O (Hz. Adem), meyvelerden yiyor fakat kendisinden bir necaset çıkmıyordu.*

*Necaset sadece yasaklanan ağacın meyvesinden hasil olmakta idi.*⁶⁹

⁶⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 59-61.

⁶⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 61.

⁶⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 92.

Hacerî'nin cennette yeme-içmenin olup olmadığı konusunda bir başka kişiyle arasında geçen konuşmada öncekinden farklı bir yola başvurarak İncil'de geçen bir âyeti delil göstermek suretiyle cevap vermesi de ilgi çekicidir. Hacerî, Hz. İsa'nın ağzından nakledilen “*Bu ağacın suyuna gelince, ben onu dünyada değil, sizinle birlikte melekûtta içeceğim*” şeklindeki ifadenin İncil'de bulunup bulunmadığını sorunca hakimın kutsal kitaplarında bunun bulunduğunu söylemesi üzerine Hacerî, dünya nimetlerinin cennet nimetlerinin varlığına dair bir işaret olduğunu, Hz. İsa'nın sözünün de cennette yeme-içmenin olduğuna açık bir delil teşkil ettiğini söyler.⁷⁰

Hakimin içki içmenin yasaklanışına dair sorduğu soruya Hacerî'nin cevabı son derece dikkate değerdir. Zira sorunun yöneltiş tarzı, hakimın içkiyi Hz. Muhammed'in yasakladığını düşündüğünü gösterir. Hacerî ilk olarak bu hatayı düzelterek içkinin Allah tarafından yasaklandığını dile getirir. Ardından konu hakkındaki konuşma ilgi çekici bir mecrada devam eder. Hakimın Hıristiyanlıkta da sarhoş oluncaya kadar içki içmenin yasaklandığını söyleyerek mukabelede bulunması üzerine Hacerî, aslında Hıristiyanlıkta da içki içmenin yasak olduğunu fakat Hıristiyanların buna uymadıklarını söyler. Hacerî hakimın iddialarının geçerli olamayacağını İncil'den de destekleyerek ortaya koyduğu aklî delillerle açıklayınca haklılığının kabul edildiğini kaydeder.⁷¹

Muhatapları tarafından Hacerî'ye yöneltilen sorular genellikle İslâm'a yönelik ve eleştirel mahiyette olmakla birlikte, kimi zaman da kendisine Hıristiyanlar açısından önem arz eden konulardaki düşüncesini öğrenmek üzere soruların yöneltildiği görülür. Bunlardan biri Hz. İsa hakkındadır. Bordeaux şehrinde görüştüğü hukukçulardan biri Hacerî'ye Hz. İsa hakkında Müslümanların ne düşündüğünü sormuş ve Hacerî de onun Allah'ın göndermiş olduğu bir peygamber olduğu cevabını vermişti. Bu cevabı tatmin edici bulunmamış olmalı ki Hacerî bu kez de Hz. İsa'nın babasının kim olduğu sorusuyla karşılaşmıştı. Hacerî ise bu soruyu oldukça ince bir cevapla, Hz. Havvâ'nın annesinin onun babası olduğu şeklinde karşılamıştı. Bu cevabın anlaşılmasını üzerine Hacerî, nasıl ki Hz. Adem (a.s.) bir anne-babası olmaksızın ve Hz. Havvâ da bir annesi olmaksızın yaratılmışsa, Hz. İsa'nın (a.s.) da bir babası olmaksızın Allah tarafından yaratıldığı şeklinde bir izahla cevap vermişti.⁷²

Hacerî'ye bu bağlamda yöneltilen bir diğer mesele Hz. İsa'nın mucizeleridir. Hacerî, Müslümanlar arasında genel olarak kabul edildiği şekliyle mucizeleri Allah tarafından yaratılan ve peygamberleri eliyle ortaya koyduğu olağanüstü hadiseler olarak tanımlar. Görüştüğü Hıristiyan âlimlerden birinin ise Hz. İsa'yı gösterdiği mucizelerin faili olarak kabul ettiğini kaydeder. Hacerî bu kişiyle aralarında cereyan eden konuşmaya yer vermez, ancak İncil'de 2. bâbın 22. makalesinde geçen “*Ey İsrailoğulları! İsa, aranızda, -bildiğiniz gibi- Allah tara-*

⁷⁰ Hacerî'nin aynı konuda farklı bir kişiyle arasında geçen konuşma hakkında bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 96.

⁷¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 71-72. Hacerî'nin seyahatnamesinde kaydettiklerinden, içkinin haram oluşuyla ilgili farklı yerlerde görüştüğü kişiler tarafından kendisine benzer soruların yöneltildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 106.

⁷² Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 101-102.

fından yapılan ve onun eliyle ortaya çıkan mucizeler ve işaretlerle tezkiye edilmiş bir erkektir." şeklindeki ifadeyle aslında konunun Hıristiyanlıkta da tıpkı İslâm'da olduğu haliyle mevcut olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Felemenk Cumhuriyeti⁷⁴ topraklarının daha önce İspanya kralına ait olduğunu ancak bir süre sonra söz konusu ülkede Luther ve Kalvin isimli iki bilginin ortaya çıktığını, yazdıkları kitaplarla Hıristiyanlığın tahrif edilerek Hz. İsa'nın getirdiği dinden uzaklaştırıldığı, Roma kilisesinin çeşitli uygulamalarıyla insanları saptırdığı yönündeki görüşlerini duyurduklarını kaydeder. Hollanda'da bu fikirlerin halkın büyük çoğunluğu arasında yayılmasının ardından hükümdarlarına karşı ayaklandıklarını kaydeden Hacerî, Hollandalıların putlara ibadet edenlere karşı "Allah'ın kılıcı" olmaları sebebiyle Müslümanlara yakınlık duyduklarını ifade eder.⁷⁵ Hacerî, Hollanda'da bulunduğu süre içinde yakından görüştüğü Erpenius'tan reform hareketi hakkında ayrıntılı bilgi almış olmalıydı. Reformistlerin Katolikliğe yönelttikleri eleştirilerin Hacerî'nin reform hareketine yakınlık duymasında etkili olduğu düşünülebilir.

Hollanda'da Lahey'de oturan Birleşik Eyaletler valisi⁷⁶ tarafından kendisine İspanya kralının Müslümanları⁷⁷ niçin topraklarından çıkardığı sorulması ve Hacerî'nin bu soruya verdiği cevap son derece önemlidir.

"Endülüs Müslümanı ve Hıristiyanlardan korktuğu için bunu gizlemekteydi. Ancak zaman zaman Müslüman olduğu da açığa çıkmaktaydı. Bu durumda (Hıristiyanlar) onları yargılıyorlardı ve bu hal sabit olunca onlara (Müslümanlara) güvenmediler. Çok sayıda insanın hayatını kaybettiği savaşlara kimse Müslümanları götürmüyordu. Dindaşlarına kaçıp sığınmamaları için gemiye binmelerine de müsaade edilmiyordu. Denizde çok sayıda kişi ölmekteydi. Hıristiyanlar arasında keşiş olanların sayısı çoktu ve bunlar evlenmedikleri için nesilleri de kesilmekteydi. Endülüs'teyse keşiş veya ruhban hayatı yaşayan kimse yoktu. Böyle olması bir yana Müslümanlar evlenmekteydiler, sahip oldukları çocuklar, savaşa katılmama ve deniz yolculuğuna çıkmama sayesinde nüfusları artmaktaydı. Bence bu, İspanya kralını Müslümanları (ülkesinden) çıkarmaya iten şeydi. Çünkü uzun zamandır (nüfuslarını) artıyorlardı."

⁷³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 102.

⁷⁴ Günümüzde Hollanda'yı ifade etmek üzere 18. yüzyıl sonuna kadar kullanılan "Felemenk" ismi için Hacerî "Felendis" kelimesini kullanır.

⁷⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 139-140.

⁷⁶ Hacerî'nin ismini kaydetmediği bu hükümdar 1618-1625 yılları arasında hükümdarlık yapan Maurits van Oranje'dir.

⁷⁷ Hacerî'nin bunu ifade ederken "Endülüs" kelimesini kullanması dikkat çekicidir. İber Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlar için "Endülüs", yarımadaının Hıristiyan bölgesi ve idarecileri için "Kaştâle" (Kastilya) ayrımının yapıldığı görülmektedir. Müslüman coğrafyacıların geleneksel olarak İber Yarımadası'nın İslâm hakimiyeti altındaki bölgesi için kullandıkları "Endülüs" ismiyle Hıristiyan idaresi altındaki bölgeleri ifade etmek için kullandıkları "Nasârâ" (Hıristiyanlar) kelimesinin Hacerî tarafından da aynı şekilde kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Sadece Hacerî, "Nasârâ" tabiri yerine İber Yarımadası'ndaki siyasî birliği sağlayan Kastilya Krallığı'na izafeten "Kaştâle" adını kullanmaktadır.

şeklinde cevap vermesi üzerine genel vali Hacerî'nin söylediklerini tasdik eder. İspanya kralı III. Felipe'nin Müslümanları sürgün ederken farklı gerekçelere de dayandığı muhakkaktır, ancak Hacerî'nin ifadesi bu konu hakkında Müslümanlar tarafından düşünülen sebebi aksettiren bir bakış sunar. Hacerî'nin cevabını aldıktan sonra, kendisinin Endülüslü Müslümanlar ve Sa'dîlerle işbirliği yaparak İspanya'ya saldırması halinde nasıl bir sonuç alabilecekleri hakkında Hacerî'ye düşüncesini sorması son derece ilgi çekicidir.⁷⁸

Hacerî'nin inanç konularındaki konuşmalarının her zaman bir tartışma şeklinde cereyan etmediğine de işaret edilmelidir. Fransa'da görüştüğü kişilerden biri olan başyargıcın, İslâm'da kişi öldükten sonra kendisine herhangi bir iyiliğin ulaşip ulaşmayacağı sorusuna Hacerî, Hz. Muhammed'in "*Bir kişi öldükten sonra üç şey dışında ameli kesilir: İstifade edilmeye devam edilen bir şey (sadaka-i câriye), insanların faydalandığı ilim ve hayırla yâd edilen evlat*" şeklindeki hadisiyle cevap verir. Bunu duyan başyargıcın sevindiğini, zira kendi inançlarının da bu şekilde olduğunu kaydeder.⁷⁹

Hacerî, Yahudilerle arasında geçen münazaralara geçmeden önce, dönemde Yahudilerin sosyal durumu hakkında bilgiler verir. Hacerî'nin kaydettiğine göre Yahudiler Endülüslü bölgesinde en yoğun olarak Portekiz'de yaşamakta ve dışarıdan Hıristiyan gibi görünmekle birlikte asıl inançlarını gizlemektedirler. Endülüslülerin konuştukları dil olan Aljamiado dilini bilen ve tahsillerini bu dilde gören Yahudilerin Hıristiyan halkla yaptıkları evlilikler yoluyla nesep bakımından toplumla karıştıkları bilgisini verir. Hollanda'da gördüğü Yahudilerin tıpkı Hollandalılar gibi giyinme ve silah taşıyabilme iznine sahip olduklarını kaydeder.⁸⁰

Hacerî'nin Yahudilerle yaptığı münazaraları Hıristiyanlarla olanlardan ayıran temel bir fark vardır. Zira Hacerî Hıristiyanlık hakkında son derece derinlemesine bilgilere sahipken aynı şeyi Yahudilik hakkında söylemek zordur. Yahudi din adamlarıyla görüşmesi Hacerî'ye bu din hakkında daha fazla bilgiye sahip olması gerektiğini göstermiş, o da bu eksikliği Tevrat'ın Aljamiado diline yapılmış bir tercümesini temin edip tetkik ederek gidermiştir.⁸¹ Tevrat'ın hiçbir yerinde cennet-cehennem veya ahirette görülecek azap hakkında bir ifadenin yer almadığına dair tespitiyle, Tevrat'ta geçen bazı ifadeleri sorduğu Yahudi din adamlarının "*Bilmiyoruz*" şeklinde verdikleri cevap dikkat çekicidir.⁸² Yahudi din

⁷⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 146-147.

⁷⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 48.

⁸⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 107. XV. yüzyıl sonlarında İspanya'dan sürülen Yahudiler, coğrafi yakınlığın sağladığı kolaylıkla yerleştikleri Portekiz'de kimi zaman yerli halkla kaynaşarak kimi zaman da kendilerini Hıristiyanmış gibi göstererek burada ticarî hayatta son derece etkili bir konum elde etmişti. Benzer bir durum Hollanda'ya yerleşen Yahudiler için de geçerliydi. Geniş bilgi için bkz. François Soyer, "King João II of Portugal, O Príncipe Perfeito and the Jews (1481-1495)", *Sefarad*, 69/1, 2009, s. 75-99; Mauricio Marcelino Báez Cabrera, "Historia de las Vivencias de Algunos de los Judíos Sefardíes Españoles en su Tránsito y su Posterior Asentamiento en Coro en el Siglo XIX", *Revista Mañongo*, no. 35, sy. XVIII, Julio-Diciembre 2010, s. 122-123; Shai Cohen, "El retorno de los judíos conversos portugueses en época del conde duque de Olivares", *Hipogrifo*, volumen extraordinario: 1, 2018, s. 191-215.

⁸¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 107-108.

⁸² Hacerî seyahati esnasında görüştüğü Yahudi din adamlarından alamadığı cevabı, Merakeş'teyken

adamlarının sorularını cevaplarırken benimsediği tavır Hıristiyanlar karşısındaki gibidir: Kendisine yöneltilen sorulara kimi zaman aklî temelde kimi zamansa Tevrat'tan gösterdiği delillerle cevap verir.

Hacerî'nin muhataplarıyla yaptığı ve hemen tamamında karşısındakilere üstünlüğüyle geçtiği görülen konuşmalarda kullandığı "(Hıristiyanların) ... *en bilgili kişilerinden biri olmasına rağmen söyleyecek bir söz bulamadı.*"⁸³, "*Çok şaşırđı ve 'Bu sözleri ilk kez duyuyorum' dedi.*"⁸⁴, şeklindeki ifadelere seyahatnamenin pek çok yerinde rastlanır. Fransa'daki görüşmelerinden birinde muhataplarının kendisinden önce çok sayıda Müslümanla konuştuklarını ancak kendisi gibi bilgili bir kimseyle karşılaşmadıklarını söylemeleri üzerine Hacerî, Sa'dî sultanını da yüceltmeyi ihmal etmemişti. Kendisinin Merakeş sultanının tercümanı olduğunu, bu seviyede bir görevde bulunan bir kişinin yazarının Müslüman veya Hıristiyan olmasına bakmaksızın çeşitli ilimlere dair yazılmış eserleri okuyarak geniş bir birikime sahip olması gerektiğini söylemiş, İslâm âlimleriyle aynı mecliste bulunması halinde konuşamayacağını da ilave etmişti.⁸⁵

Kitâbu Nâsiruddîn'de Türk İmaji

Osmanlıların İslâm dünyasının en güçlü temsilcisi olduğu dönemlerde görülen "Türk" kelimesinin ırk farkı olmaksızın tüm Müslümanları ifade etmek üzere kullanımına XVII. yüzyılda eserini kaleme alan Hacerî'nin kayıtlarında da rastlamak mümkündür. Bu hem onun hem de Hıristiyan muhataplarının ifadelerinde görülür. Mesela Hacerî Fransa'dayken Ruvan (Rouen) şehrinde görüştüğü başyargıcın, "*Siz Türkler, biri veya ikisi hariç sultanın bütün çocuklarını öldürerek yanlış bir iş yapıyorsunuz*" deyiş i bu bağlamda dikkat çekicidir.⁸⁶ Aynı şekilde Endüslülerin davasına bakan hakim tarafından "*... bu adam Türk'tür*" şeklinde takdim edildikten sonra Fransızların Müslümanlardan "Türk" şeklinde bahsettiklerini kaydeder.⁸⁷ Hacerî'nin kimi zaman "Türk" kelimesiyle aynı anlama gelecek şekilde "Müslüman" kelimesini kullanıyor olmasına da burada ayrıca işaret edilmelidir.⁸⁸ "Türk" olmanın "Müslüman" olmakla özdeşleştirilmesi kendisini coğrafyada da gösterir. Fransa'nın Bourdeaux şehrinde görüştüğü seksen yaşlarında bir kişinin Hacerî'ye "*... sizin ülkenizde, Kostantîniyye'de yaklaşık beş yıl kaldım.*" ifadesi, kişinin hangi coğrafyadan olduğuna bakılmaksızın Müslüman olmasının aynı ülkeden kabul edildiğinin açık bir göstergesidir.⁸⁹

Hacerî'nin seyahatnamesinde Türk algısına dair birkaç ibareye rastlanır. Sacromonte'de bulunan yazıtta cifer ile yazılmış bir kısımda Mağribü'l-aksâ'dan

inceleme imkanı bulduğu *es-Seyfü'l-mahdûd fi'r-reddi ale'l-Yehûd* adında, Yahudi din bilginiyken ihtida eden Abdülhak el-İslâmî isimli bir müellif tarafından yazılan kitapta bulunduğunu kaydeder. Ayrıntılar için bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 108-109.

⁸³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 96.

⁸⁴ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 100.

⁸⁵ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 74.

⁸⁶ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 49.

⁸⁷ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 69, 106.

⁸⁸ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 56.

⁸⁹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 98.

deniz üzerinden Hıristiyan ülkelerine hızlı bir kavmin geleceğinin ve Hıristiyanları hüsrana uğratacağının ifade edildiğini kaydeden Hacerî, bunu işiten herhangi bir kişinin hiç tereddüt etmeden söz konusu ifadenin Türk sultanına işaret ettiğini düşüneneğini kaydetmektedir.⁹⁰

Kendisinden “İstanbul sultanı” şeklinde bahsettiği dönemin Osmanlı padişahı I. Ahmed’in Fransa kralına Endülüsülere kolaylık gösterilmesi hususunda gönderdiği mektuptan ve bu mektubun Endülüsülere büyük faydası olduğundan bahseder. Zira Fransa’da görüştüğü bazı kişiler “*es-seyyidü'l-kebîr*” (Büyük/Yüce Efendi) olarak bahsettikleri Osmanlı sultanın kendilerine bir yazı göndererek durumu bildirdiğini ve kendi aralarında bu konuda heyete yardımcı olunması gerektiğini konuştuklarını aktarmışlardı. Fransızların “*es-seyyidü'l-kebîr*” ifadesini dünyada başka bir hükümdar için kullanmadıklarını ifade eden Hacerî, bunun İslâm’ın bereketinin bir sonucu olduğu düşüncesindedir.⁹¹ Burada, bir Endülüslü olarak Hacerî’nin Osmanlı pâyitahtı hakkında oldukça bilgi sahibi olduğuna işaret edilmelidir. Zira Endülüs’ten ayrılan Müslümanların bir kısmı yakın zaman önce aralarında İstanbul’un da bulunduğu çeşitli Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdi ve Hacerî İstanbul’daki Endülüsülülerle mektuplaşmaktaydı.⁹²

Hıristiyan hükümdarların İslâm için cihad eden bir Müslüman hükümdardan korktuklarını, bunun da Osmanlı Türkleri olduğunu kaydeder. Hacerî bulunduğu Hıristiyan ülkelerde, insanların kalbinde Türkler karşısında büyük bir korkunun varlığını gördüğünü ve anladığını ifade eder. Bu korku sebebiyle Hıristiyan hükümdarların dostluk ve barış ilişkisi içinde olabilmek amacıyla İstanbul’a elçi gönderdiklerini nakleder. İspanya kralının da aynı şekilde elçi göndermeyi istediği ancak bu talebinin Osmanlılar tarafından kabul edilmediği yönündeki kayıtları da dikkat çekicidir.⁹³

Sonuç

Ahmed b. Kâsım el-Hacerî, XV. yüzyılda Katolik Krallığın ortaya çıkışıyla birlikte temelde İberya’daki, daha genel çerçevedeyse Akdeniz’deki siyasî, askerî ve toplumsal dengelerin değiştiği bir dönemde doğmuştu. *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* adlı seyahatnamesi onun Endülüs’te iyi bir eğitim aldığını gösterir. Kendisine saray hizmetinin kapılarını açan da sahip olduğu bu birikimdir.

Kitâbu Nâsiruddîn, yaklaşık sekiz yüzyıl İslâm hakimiyetinde kalan Endülüs’ün 1492’de tamamen Katolik Krallığın hakimiyeti altına girmesi sonucunda Müslümanların sosyal ve dinî hayatları açısından esaslı değişimlerin ve yarımadanın demografik yapısında dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde kaleme alınmış bir eserdir. Hacerî’nin seyahatnamesinde açık bir biçimde görünen güçlü Müslüman kimliğinin oluşumunda, Endülüs’te Müslüman toplumun dinî ve kültürel yönlerden ciddi baskı altında olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş ve

⁹⁰ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 24.

⁹¹ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 50-51.

⁹² Mikel de Epalza, *Los Moriscos antes y después de la expulsión*, Madrid 1992, s. 149, 285.

⁹³ Hacerî, *Kitâbu Nâsiruddîn*, s. 126-127.

1609'daki sürgünü görmüş olmasının etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Hacerî'nin verdiği bazı bilgiler, Müslümanların XVI. yüzyıl sonlarında Endülüs'teki sosyal durumları hakkında önemli detaylar sunar. Onun ifadelerinden, Gırnata'nın düşüşünden sonra Katolik Krallığın takip ettiği asimilasyon politikalarına rağmen Endülüs'ü Müslümanların dinî ve kültürel kimliklerini koruyabilmiş oldukları kesin olarak anlaşılmaktadır.

Müellif, eserinin kurgusunu Fransa ve Hollanda'da görüştüğü rahip ve hahamlarla arasında geçen dinî tartışmalar üzerine oturtmuş ve eserini de bu çerçevede "*Kâfirlere karşı Allah'ın dininin yardımcısı*" şeklinde isimlendirmiştir. Seyahatnamedeki "kendi" ve "öteki" ikiliği ile İslâm inancının Hıristiyanlık ve/veya Yahudilik karşısındaki kesin üstünlüğü eserin en belirgin özelliğidir. Gerek hisleri gerekse gördüğü rüyalar sonucunda müellif, kendi inancını diğer inanç sahipleri karşısında müdafaa etmek üzere "görevlendirildiği" kanaatine varmıştır.

Seyahatnamede Hacerî'nin Hıristiyanlık hakkındaki derin bilgisi kendisini açık bir şekilde gösterir. Onun böylesine geniş bilgi sahibi oluşunda, doğumundan kısa bir süre önce tamamen Hıristiyan idarecilerin hakimiyeti altına geçmiş Endülüs topraklarında doğup Hıristiyan bir toplumla iç içe yaşamasının büyük bir role sahip olduğunda şüphe yoktur. Bununla birlikte aldığı eğitimle farklı konulara dair edindiği geniş birikim ve sahip olduğu sağlam muhakeme kudretine de işaret edilmelidir. Gerek Protestanlık ve bu düşüncenin Hollanda'daki yayılışı hakkında verdiği detaylı bilgiler, gerekse Lahey'de görüştüğü hükümdarın Endülüs'ü Müslümanların durumu hakkındaki sözleri Avrupa'daki gelişmelerin son derece yakından takip edildiğine işaret eder.

Müellifin eserinde yer verdiği teolojik tartışmalar, Hıristiyan ve Yahudi din adamların İslâm ve Müslümanlar hakkında birçok konuda hatalı bilgiye sahip olduklarını gösterir. Her ne kadar Hacerî, İncil veya Tevrat'tan gösterdiği âyetler yahut da getirdiği aklî deliller yoluyla muhataplarının iddialarını çürütmüş olsa da birkaç istisna dışında,⁹⁴ bu münazaralar sonunda İslâm'a dair yerleşik fikirlerin kolay kolay değişmediği görülmektedir.

⁹⁴ Bazı örnekler için bkz. Hacerî, *Kitâbu Nâsıruddîn*, s. 52, 53.

Abstract

The Europe from the Eyes of an Andalusian Interpreter in the 17th Century: Ahmad b. Qāsim al-Hajarī's Travel to France and to the Netherlands

Ahmad b. Qāsim al-Hajarī, who was born in al-Andalus at the second half of the 16th century, immigrated to North Africa after spending his early life in al-Andalus and came into service of the Sa'di's sultan in Marrakech as court interpreter. After he arrived to Marrakech, a group of Andalusian Muslims, whose properties were seized by French sailors, informed to the Sultan of Sa'di regarding this event and a committee under Hajarī, were taken into service in order to recovery and give back to their properties, were sent to the French king. During this voyage, Hajarī met with Christian and Jewish religious men; after that, Hajarī wrote his memories in the travel book that was called *Rihla al-shihāb ilā liqā al-ahbāb* because this kind of book was demanded. *Nāsir al-dīn alā al-qawm al-qāfirin*, which was written in Egypt as the brief of *Rihla al-shihāb* is his travel book, we do not have any information about it. At this regard, this article aims to investigate Hajarī's travel book at the centre of his theological discussions with Christian and Jewish religious men in France and Holland.

Keywords: Ahmad b. Qāsim al-Hajarī, al-Andalus, Maghreb, France, Holland, orientalism, travel book.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Cumhur Ersin, "Hacerî", *DİA*, Ek Cilt I, 2016, 501-503.
- BÁEZ CABRERA, Mauricio Marcelino, "Historia de las Vivencias de Algunos de los Judíos Sefardíes Españoles en su Tránsito y su Posterior Asentamiento en Coro en el Siglo XIX", *Revista Mañongo*, no. 35, sy. XVIII, Julio-Diciembre 2010, s. 115-137.
- BERNABÉ-PONS, Luis F., "Una nota sobre Ahmad ibn Qāsim al-Hajarī Bejarano", *Sharq al-Andalus*, 13, 1996, s. 123-128.
- _____, "Por la lengua se conoce la nación: Los Moriscos y sus idiomas", *Alborayque*, III, 2009, s. 107-125.
- _____, "Taqiyya, niyya y el Islam de los moriscos", *al-Qantara* XXXIV/2, 2013, s. 491-527.
- COHEN, Shai, "El retorno de los judíos conversos portugueses en época del conde duque de Olivares", *Hipogrifo*, volumen extraordinario: 1, 2018, s. 191-215.
- DE EPALZA, Mikel, *Los Moriscos antes y después de la expulsión*, Madrid 1992.
- ERDEM, Sargon, "Aljamiado", *DİA*, II, 1989, s. 465-466.
- GARCÍA-ARENAL, Mercedes, "La Inquisición y los Libros de los Moriscos", *Memoria de los Moriscos: Escritos y Relatos de una Diáspora Cultural* (koo. Alfredo Mateos Paramio), Madrid 2010, s. 57-71.
- GARCÍA-ARENAL, Mercedes; Fernando Rodríguez Mediano, *The Orient in Spain: Converted Muslims, the Forged Lead Books of Granada, and the Rise of Orientalism*, Leiden 2013.

- HACERÎ, Ahmed b. Kâsım, *Kitâbu Nâsiruddîn ale'l-kavmi'l-kâfirîn* (thk. P.S. Van Koningsveld, Q. Al-Samarrai, G.A. Wieggers), Madrid 2008.
- HARVEY, L. P., "The Morisco who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter", *Miscelánea Estudios Árabes y Hebraicos*, VIII, 1959, s. 67-97.
- _____, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, Chicago 2006.
- LÓPEZ BARALT, Luce, *Islam in Spanish Literature: From the Middle Ages to the Present*, Leiden 1992.
- MATAR, Nabil, *In the Lands of the Christians: Arabic Travel Writing in the Seventeenth Century*, New York 2003.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası (I)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXV, 1996, s. 243-284.
- RAVILLARD, Martine, "Los moriscos en Berbería", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XXX/2, 1981, s. 617-629.
- SOYER, François, "King João II of Portugal, O Principe Perfeito and the Jews (1481-1495)", *Sefarad* 69/1, 2009, s. 75-99.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İdrîsî, Şerîf", *DİA*, XXI, 2000, s. 493-495.
- VALLÉ BERMEJO, Joaquín, *Al-Andalus: Sociedad e Instituciones*, Madrid 1999.
- WIEGERS, Gerard, "Moriscos and Arabic Studies in Europe", *al-Qantara*, XXXI/2, 2010, s. 587-610.
- _____, "El contenido de los textos Árabes de los plombos: El Libro de los Misterios Enormes (Kitâb al-Asrâr al-'Azîma) como polémica Islámica anticristiana y antijudía", *Nuevas aportaciones al conocimiento y estudio del Sacro Monte: IV. centenario fundacional (1610-2010)* (ed. M. J. García-Ferrer, M. L. García Valverde, A. López Carmona), Granada 2011, s. 199-214.
- ZENÓN, Jesús, "Los Estudios de Lengua Árabe entre los Moriscos Aragoneses a través de los Manuscritos de la Junta", *Sharq al-Andalus*, XII, 1995, s. 363-374.
- ZOZAYA MONTES, Leonor, "A Thorn in the Community: Popular Religious Practice and Converso Dissidence in the District of Molina de Aragon", *The convertors and moriscos in late medieval Spain and beyond I: Departure and change* (ed. Kevin Ingram), Leiden 2009, s. 161-186.